

ARTYKUŁY

FORUM TEOLOGICZNE XXIV, 2023

ISSN 1641–1196, e-ISSN 2450–0836

DOI: 10.31648/ft.9463

Peter Žeňuch*

Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie (Słowacja)

ŚWIĘCI BRACIA Z SALONIK I ICH SPUŚCIZNA W SŁOWACKIEJ KULTURZE DUCHOWEJ: TRADYCJA, ADAPTACJA, RÓŻNORODNOŚĆ**

Streszczenie: W artykule podjęto temat dotyczący spuścizny świętych Cyryla i Metodego w słowackiej kulturze duchowej. Wykazano wpływ dorobku życiowego Braci z Salonik na słowacką tradycję oraz na różnorodność i otwartość kulturową. W badaniach przyjęto założenie, że tłumaczenia Pisma Świętego na język narodowy uważa się za najistotniejszy przejaw dojrzałości i zaawansowania języka. W ten sposób najstarszy słowiański język literacki – starosłowiański – stał się tym, który w ówczesnym świecie zachodnim osiągnął poziom kulturowego języka Europy obok łaciny i greki. Autor zajął się zagadnieniami, które otwierają dyskurs naukowy nad przemianami i kontekstami tożsamości kulturowej w enklawie i diasporze na przykładzie Słowaków i Rusinów, stąd w artykule wykorzystano przykład słowackiego środowiska językowo-kulturowego, aby wyjaśnić kulturowe i językowe zagadnienia relacji między wspólnotą a tożsamością językową w kontekście narodowym i szerszym słowiańskim. Różnorodność słowackiej konfesyjności zawiera w sobie ciągłość chrześcijańskiej myśli językowej Słowaków, a tym samym ciągłość dziedzictwa duchowego tradycji i kultury cyrylo-metodiańskiej. Wynika to z faktu, że przez wprowadzenie do praktyk kościelnych języka słowiańskiego, obok łaciny i greki, Słowianie i Słowacy łatwiej dostosowali się do mentalności kulturowej łacińsko- czy greckojęzycznych elit. Na kulturę Słowian miała wpływ także kultura bizantyjska. Bizantyńsko-słowiańska tradycja duchowa, literacka i liturgiczna pozostawała i nadal pozostaje w bliskim związku z zachodnią tradycją kulturową i konfesyjną.

Słowa kluczowe: język, tożsamość, komunikacja, język prasłowiański, język starosłowiański, Wielkie Morawy.

„Czy deszcz Boży nie spływa na wszystkich jednakowo? i czy słońce nie świeci wszystkim JEDnakowo? Czy nie oddychamy wszyscy tym samym powietrzem? Czy nie wstydzicie się uznawać tylko trzy języki, a wszystkim innym narodom i plemionom nakazujecie być ślepymi i głuchymi? **Powiedz mi, czy robisz Boga**

* Adres: prof. dr dr Peter Žeňuch; e-mail: slavpeze@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5108-5425.

** Artykuł jest częścią projektu VEGA 2/0045/23 „Transformations and contexts of cultural identity in the enclave and diaspora: on the example of Slovaks and Rusnaks in the Lowlands.

bezradnym, że nie może go dać, czy zazdrosnym, że nie da?
Ale znamy wiele narodów, które mają Pismo Święte i chwałą Boga
każdy w swoim języku”¹.

Święty Konstantyn-Cyryl podczas dysputy w Wenecji z trójjęzycznymi w 867 r. pytał o to, czy można wielbić Boga tylko w trzech językach: po hebrajsku, grecku i łacinie? I zdecydowanie opowiadał się za tłumaczeniem liturgii i Biblii na język starosłowiański, język literacki i wernakularny mieszkańców Wielkich Moraw.

*

Święci Cyryl i Metody zapisali się w dziejach jako prekursorzy ewangelizacji, która stała się fundamentem kultury narodów słowiańskich. Dając początek alfabetowi słowiańskiemu, zainicjowali rozwój piśmiennictwa kościelnego i świeckiego. Dzieje kultury narodów słowiańskich ukazują rozwój dziedzictwa cyrylo-metodiańskiego od czasów misji Braci Sołuńskich do współczesności. Celem niniejszego artykułu jest sformułowanie przyczynku do badań nad przemianami i kontekstami tożsamości kulturowej w enklawie i diasporze na przykładzie Słowaków i Rusinów. Badania te wyjaśnią, na czym polega wartość języka słowiańskiego w zestawieniu z łaciną i greką jako językami wiodącymi w cywilizowanym świecie zachodnim epoki starożytnej.

1. Kulturowa i chrześcijańska tożsamość Słowian

Kult Cyryla i Metodego jest w całości wpisany w kalendarz kościelny tak w Kościele katolickim, jak i prawosławnym. Postrzegany jest jako tradycja apostołska, dzięki której Słowianom przekazano to, co otrzymaliśmy od Cyryla i Metodego w zrozumiałym języku właśnie z nauki Jezusa. Potwierdza to aspekt pneumatologiczny w dziedzictwie cyrylo-metodiańskim, związany z doświadczeniem obecności i działania Ducha Świętego, a przejawiający się w propagowaniu i praktykowaniu wiary chrześcijańskiej w różnych językach. „Dzięki dziełu Świętych Cyryla i Metodego, Chrystus zagościł na stałe w dziejach Słowian i sprawił, że wstąpili ono na scenę kultury europejskiej ze swą tożsamością i wiarą” (Budniak, 2014, s. 27).

¹ Tłumaczenie własne. Transkrypcja oryginalnego tekstu starocerkiewnosłowiańskiego: *...n'e id'et l'i dozhd' ot'' boga ravno na vseⁿ, il'i sl''nce takozhe n'e sijajet'' na vseⁿ, n'i l'i dyhajem'' na aer'' ravno vsi? Tako vy seⁿ n'e styd'it'e, tri jazyky tokmo mn'eⁿshe, a prochim'' vs'em'' jazykom'' i pl'em'enom'' sl'epym'' vel'eⁿshe byt'i i gluhim''? Skazhit'e mi, boga hot'eⁿshcheⁿ dat'i, il'i zavistl'iva, n'e hoteⁿshcha dat'i? My zhe mnogy rody znajem'', kn'igy om'ejushcha i bogu slavu v''zdajushcha svojim'' kozhdo* (Lavrov, 1930, s. 30). Transkrypcja cytatów z tekstów starocerkiewnosłowiańskich, przytoczonych w artykule, jest dokonana zgodnie z międzynarodowymi zasadami IPA.

Przekaz kulturowy i duchowy Cyryla i Metodego rozciąga się na wszystkie obszary słowiańskiej komunikacji kulturowej, ponieważ język starosłowiański, jako kultywowany język liturgiczny i biblijny, wykorzystywany był nie tylko do komunikacji z Bogiem, ale także występował w szerokim zakresie tekstów nie-liturgicznych mających charakter literacki (pisany) w rozmaitych gatunkach, jak np. pisane zabytki prawnicze i administracyjne, a także stanowił ważny element kultywowanego nauczania kaznodziejskiego i literatury artystycznej. Właśnie najwcześniejsze dzieła starosłowiańskiej, a następnie nieprzerwanie kontynuowanej cerkiewnosłowiańskiej kultury piśmiennej przyczyniły się do ugruntowania językowego i kulturowego dziedzictwa Cyryla i Metodego w kontekście słowiańskim.

W kontekście aksjologicznym językowo-kulturowej komunikacji Słowian należy przede wszystkim upatrywać początków apostołatu świętych Cyryla i Metodego, którego celem była wernakularyzacja przesłania duchowego Biblii, co zostało również przeobrażone w żywą wiarę ludową w prawosławnej i łacińskiej tradycji konfesyjnej. Od czasu przybycia Świętych Braci do regionu środkowego Dunaju aż po czasy współczesne, zrozumiałe komunikowanie z Bogiem jest przedstawiane jako idea cyrylo-metodiańska, która stanowi również główną platformę kulturowo-komunikacyjną dla współczesnego słowiańskiego chrześcijaństwa. „Cyrylo-metodiański sposób przeprowadzania ewangelizacji wśród Słowian charakteryzuje [...] apostołski uniwersalizm, który dzięki swej charyzmatycznej naturze pozwalał na przenikanie różnorodnych tradycji, kultur i jedną ludzi z braterstwie” (Górka, 1991, s. 188).

2. Język jako źródło tożsamości narodowej chrześcijańskiej wspólnoty

Badania nad komunikacją duchową i międzyreligijną mogą być pomocne w identyfikacji procesów, które nadal wywierają wpływ na rozwój cywilizacyjny poszczególnych wspólnot narodowych w europejskiej i szerszej międzynarodowej przestrzeni kulturowo-historycznej. Wysiłki zmierzające do zrozumienia procesów komunikacji kulturowej wynikają dziś w szczególności z konieczności zachowania, a następnie też dalszego rozwoju tradycyjnych europejskich wartości kulturowych, których wyznacznikiem jest chrześcijaństwo, a także utrzymania specyfiki językowej i kulturowej, która stworzyła podstawy europejskiej jedności w różnorodności.

Pamięć historyczna każdej kultury jest podtrzymywana i rozwijana przez język, zwłaszcza język kultywowany, czyli literacki, który bierze udział w tworzeniu piśmiennictwa i kultury pisemnej. Znaczącą funkcję w tym rozwoju kulturowym pełni jednak język, za pomocą którego człowiek komunikuje się

z Bogiem. Język jest antropologicznym środkiem komunikacji, tak samo jak język modlitwy, liturgii, język Biblii (Žeňuch–Šašerina, 2021, s. 79–83), gdyż jest on zrozumiały dla wszystkich jego użytkowników, żyjących w poszczególnych wspólnotach narodowych i konfesyjnych. Tego wymagała już działalność misyjna prowadzona przez zakonników z Cesarstwa Franków (reguła *Admonitio generalis* z 789 r.), dbająca w pewnym stopniu o to, by katechumen nie tylko na głos wyznawał wiarę i odmawiał obowiązkowe modlitwy, ale musiał także umieć poprawnie je wytłumaczyć swoim dzieciom, członkom rodziny czy wspólnoty.

Dla współczesnego człowieka jest naturalne, że język wspólnoty stanowi istotną część jego tożsamości konfesyjnej i kulturowej, funkcjonującej nie tylko jako środek porozumiewania się. Język pełni funkcję znaku tożsamości, ale jest również dowodem historycznego i – w szerszym znaczeniu *sensus communis* – doświadczeniowego istnienia jednostki we wspólnocie.

Również badania nad relacjami języka narodowego z innymi językami, np. nad stosunkami języka słowackiego z innymi językami słowiańskimi oraz niesłowiańskimi, tworzą obraz ciągłego rozwoju społeczeństwa słowackiego. Już najstarsze warstwy słownictwa słowackiego, utrwalone w podaniach (narracjach) ludowych, przysłowia, powiedzenia, a także w różnych pismach, świadczą o języku słowackim jako o żywym organizmie środków językowych przeznaczonych do komunikacji mówionej. Język ten obejmuje różnorodną terminologię religijną, ekonomiczną, urzędową i prawną, która jest świadectwem życia gospodarczego oraz stopnia rozwoju społecznego i kulturowego społeczeństwa.

3. Słowacka różnorodność wyznaniowa

Wspólnota języka słowackiego używa nie tylko wszystkich odmian dialektalnych swojego języka narodowego, ale posługuje się także wspólną, unifikującą, integrującą formą języka narodowego – słowackim językiem literackim. Użytkownicy posługują się tą formą zwłaszcza we wszystkich publicznych (ale też prywatnych) sferach kultury, gospodarki, polityki i religii. Język wspólnoty jest więc traktowany jako wartość i trwały znak świadomości historycznej oraz kultury narodowej.

Za znaczący objaw dojrzałości i rozwinięcia języka narodowego uważa się tłumaczenie Pisma Świętego na język ludu. Właśnie Słowianie posiadają tłumaczenia tekstów biblijnych na zrozumiały dla nich język wernakularny od okresu protosłowiańskiego rozwoju języków Słowian, czyli od czasów Wielkich Moraw. Już wtedy przekłady Pisma Świętego i ksiąg liturgicznych na ję-

zyk starosłowiański, czyli język literacki Wielkich Moraw, stały się odpowiednikiem greckich i łacińskich prefacji. W ten sposób najstarszy słowiański język literacki – starosłowiański – stał się językiem, który w ówczesnym świecie zachodnim osiągnął poziom kulturalnego języka Europy obok łaciny i greki. W historii kultury europejskiej Słowianie zapewnili sobie trwałe miejsce.

Co prawda, przestrzeń europejska tradycyjnie dzieli się na zachodnią i wschodnią (podział ten związany jest z rozwojem kulturowo-religijnym w Europie), ale oba te konglomeraty są elastyczne i otwarte (Zubko, 2022, s. 62–90), co umożliwia nieustanną komunikację językowo-kulturową i ciągle kształtuje warunki do uaktualniania synergizmu wartości chrześcijańskich i kulturowych (Šašerina, 2022, s. 27–42).

Synergizm wartości chrześcijańskich i językowo-kulturowych wynikał również z zapotrzebowań wspólnoty wielkomorawskiej, która tęskniła za poznaniem Bożej prawdy (prawa) w swoim (zrozumiałym) języku.

W *Życiu św. Cyryla* zachowało się zaproszenie księcia Rościława, który zwraca się do cesarza Michała III z Konstantynopola z prośbą o przysłanie nauczycieli umiejących wytłumaczyć ludności wielkomorawskiej prawo w języku zrozumiałym: „Nasz lud wyrzekł się pogaństwa i przestrzega prawa chrześcijańskiego. Ale nie mamy takiego nauczyciela, który w naszym języku wyjaśniłby prawdziwą wiarę chrześcijańską, aby i inne kraje, widząc to, upodobniły się do nas. Poślij nam więc, o włodarzu, takiego biskupa i takiego nauczyciela, bo od ciebie dobre prawo zawsze wychodzi na wszystkie strony”².

Wielostronne relacje między językiem i religią a codziennymi paradygmataми historycznymi, gospodarczymi, politycznymi i społecznymi są obowiązującym rezultatem komunikacji także we współczesnej przestrzeni pluralistycznej.

Pisał o tym Anton A. Baník (2000), który wyjaśniał rozwój kulturowy Słowaków w bliskiej relacji życia codziennego, języka i tradycji wyznaniowej. Wskazał na trwałą wkład Słowaków nie tylko w historię własnej świadomości, ale także w rozwój węgierskiej państwowości. Jednocześnie tłumaczył ten pluralizm w kategoriach wzajemnego powiązania konfesji ze środowiskiem oświatowym. Podkreślił, że oba środowiska w istotny sposób wpłynęły również na zastosowanie kulturowanych odmian języka słowackiego w prekodyfikacyjnym okresie rozwoju społeczeństwa słowackiego (Pauliny, 1983, s. 118–136). Te odmiany kulturowe języka słowackiego odgrywały ważną rolę identyfika-

² Tłumaczenie własne. Transkrypcja oryginalnego tekstu starocerkiewnosłowiańskiego: *L'judem'' nashim'' pogan'stva se'' otvr''gshim'' i po hrist'ian'esk'' se'' zakon'' dr''zhasht'im'', uchitele'' n'e imam'' takovago, izhe by ny v'' svoi jazyk'' istuju v'eru hrist'ijan''skuju skazal''*, da bysha i iny strany togo zre''sht'e podobil'ise'' nam''. *To posli nam'', vладыko, jepiskopa i uchit'ele'' takovago. Ot'' vas'' bo na vse'' strany v''segda dobryji zakon'' ishod'it''* (Lavrov, 1930, s. 26).

cyjną w procesie rozwoju językowo-kulturowego Słowaków aż do momentu uchwalenia przez Antona Bernoláka (1762–1813) (*Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum* w 1787 r.) i Ľudovíta Štúra (1815–1856) (*Nárečja slovenskuo albo potreba písania v tomto nárečí*, 1846) skodyfikowanej formy języka słowackiego. W całym tym złożonym okresie przedkodyfikacyjnym i w fazie kodyfikacji można wskazać różnorodne ruchy konfesyjne na Słowacji, podejmujące starania o kształtowanie języka Słowaków. Mimo to język komunikacji codziennej pozostał określającym czynnikiem, wpływającym w zasadniczy sposób na kulturę słowacką. Można to zauważyć nie tylko w działalności kodyfikacyjnej osób wykształconych, ale także w stosowaniu kamedulskiego języka słowackiego w pierwszym całościowym tłumaczeniu *Biblii kamedulskiej* (1756–1760) na kultywowany język Słowaków okresu przed kodyfikacją Bernoláka, którego używano w funkcji kulturotwórczego języka zachodniosłowackiego kręgu także w środowisku intelektualnym Uniwersytetu w Trnawie w XVII i XVIII w. Dopiero Ľudovít Štúr i jego idea kodyfikacji słowackiego języka literackiego jako ponadkonfesyjnego atrybutu Słowaków stała się przełomową fazą emancypacji kulturalnej i ponadkonfesyjnej Słowaków (Doruľa, 2014, s. 79–130).

4. Konfesyjne zróżnicowanie słowackiej tradycji literackiej

W prekodyfikacyjnym okresie rozwoju kultury słowackiej konfesyjnie zróżnicowane zabytki piśmiennictwa stanowią najważniejsze źródło materialne, dowodzące wieloaspektowego rozwoju kulturowo-wyznaniowego całego społeczeństwa. Występuje w nich wielu *topos loci communis*, świadczących o wspólnym słowackim myśleniu, o jednorodnym tle historycznym i językowym oraz o rozwoju narodowej integralności, tożsamości i życia kulturalnego. Choć rozmaite zabytki piśmiennictwa i folkloru wyraźnie dokumentują rozbieżność kierunków słowackiego rozwoju kulturowego, wynikającą ze zróżnicowania religijnego, rozejście to nie wywarło wpływu na język narodowy, jak również na wspólne myślenie Słowaków o swojej historii.

Dla całościowego poznania rozwoju kultury słowackiej najważniejsze jest podejście synergiczne, historyczno-filologiczne i porównawcze, pozwalające na zastosowanie jedynej wiarygodnej metody badania wartości życia konfesyjnie pluralistycznego. Dlatego przy badaniu komunikacji kulturowej niezbędna jest znajomość wszystkich warstw językowo-religijnych rozwoju społeczeństwa słowackiego. Podstawowym źródłem tej wiedzy są zabytki piśmiennictwa powstałe nie tylko w języku słowackim używanym w postaci kulturowych odmian języka literackiego, ale także teksty w języku łacińskim jako oficjalnym języku

państwowości węgierskiej. Łacina jest również językiem większościowego Kościoła obrządku łacińskiego na Węgrzech. Niezbędna jest też znajomość języka cerkiewnosłowiańskiego, charakterystycznego dla bizantyjsko-słowiańskiej tradycji konfesyjnej na Słowacji, która od pewnego momentu nie tylko w sposób deklaracyjny, ale także naturalny włączyła się w Kościół Rzymski jako formatywny element słowackiej przestrzeni kulturowej. Wreszcie jest to język czeski, który nie był tylko językiem oficjalnej komunikacji pisemnej, ale jako język biblijny (język tradycji liturgicznej wśród słowackich protestantów), dzięki słowackim protestantom, powstrzymał zaniedbywanie dawnego słowackiego rozwoju językowo-kulturowego (Doruľa, 2015, s. 284–285). Zaniedbywanie, w rozumieniu J. Doruli, dotyczy przede wszystkim pisemnej, czyli literackiej odmiany języka Słowaków.

Język słowacki współistniał w bezpośrednim kontakcie z łaciną, językiem niemieckim, czeskim, węgierskim i polskim. Podczas rozwoju wcale nie był od nich odizolowany (Doruľa, 1977, s. 11–23; Karabová, 2021, s. 182–184). W przypadku języka słowackiego wszystkie wpływy językowo-kulturowe miały źródło w konfesyjnie zróżnicowanym, lecz jednolitym myśleniu językowym o początkach słowackiej etniczności.

W każdym języku narodowym mamy do czynienia z żywym organizmem, który w sposób naturalny przyjmuje i z biegiem czasu wchłania z innych języków nie tylko nowe słowa, ale także różnorodne praktyki stylistyczne. Jego brzmienie, słownictwo i gramatyka również podlegają ciągłym zmianom. W przypadku języka słowackiego ciągłość kontaktów międzyjęzykowych i międzykulturowych jest oczywista od najwcześniejszych epok historycznych języka starosłowackiego w X w. do jego kodyfikacji w wieku XIX (Kačala, Krajčovič, 2011). Z jednej strony można zauważyć ekskluzywność języka łacińskiego i niemieckiego na Słowacji, a także stosunki gospodarcze słowackiej grupy etnicznej z ludnością węgierskojęzyczną (Kačala, 2002, s. 47), z drugiej zaś strony oddziaływanie języka czeskiego na język słowacki może być postrzegane nie tylko jako wynik wpływów ekonomicznych czy też religijnych i kulturowych. Już w tamtych czasach Daniel Krman (1663–1740) wyszedł z założenia, że starożytny język Słowaków, pierwotnych mieszkańców ojczyzny słowiańskiej, jest matką wszystkich pozostałych języków słowiańskich, ale z powodu nieczynności, zaniedbania i braku opieki Słowaków nad jego doskonaleniem, zastygł w swym rozwoju. Brak kultywowania języka doprowadził do podziału języka słowackiego na dużą liczbę odmian (dialektów i gwar), co sprawia trudności w odnalezieniu wspólnej podstawy języka literackiego Słowaków (Doruľa, 2014, s. 102). Z perspektywy poznania krytycznego należy podejść zwłaszcza do percepcji piśmiennictwa zróżnicowanego dialektalnie, ale także do kulturowych i konfesyjnych warunków rozwoju kultury słowackiej (Žeňuch, 2022, s. 101).

Na Słowacji źródła piśmienne powstawały w kontekście różnych dyskursów konfesyjnych (katolicy, ewangelicy, kalwiniści). Obejmują one zabytki napisane cyrylicą, pochodzące ze środowiska bizantyjsko-słowiańskiej (greckokatolickiej) tradycji kościelnej, na którą wywarł wpływ słowacki horyzont językowo-kulturowy. Osoby wyznania bizantyjsko-słowiańskiego uczestniczyły razem z innymi tradycjami konfesyjnymi na Słowacji we wszystkich ważnych wydarzeniach historycznych i w procesach rozwojowych społeczeństwa. Nie było żadnego ruchu społecznego, ekonomicznego czy konfesyjnego, żadnego buntu chłopskiego lub innego zorganizowanego czy spontanicznego ruchu, w którym nie brałyby udziału wszystkie wyznania mieszkające na Słowacji (Haraksim, 1957, s. 3–5; Sedlák, 2012, s. 466).

Za niedostatek w badaniach źródeł związanych z tradycją bizantyjsko-słowiańską można jednak uznać fakt, że skupiamy się dziś głównie na poszukiwaniu odpowiedzi dotyczących jej ciągłości lub nieciągłości w stosunku do środowiska wielkomorawskiego. Faktem jest, że język literacki Wielkich Moraw jako język liturgiczny ma swoją kontynuację zwłaszcza wśród Słowian południowych i wschodnich, gdzie w postaci redakcji narodowych w pełni realizował się w cerkiewnosłowiańskim środowisku liturgicznym poszczególnych narodowych Kościołów prawosławnych. W języku tym rozwinęła się również bogata kultura piśmienna, wykorzystująca cyrylicę. Należy jednak dodać, że bizantyjsko-słowiańska tradycja literacka i liturgiczna była i do dziś jest w stałym bliskim kontakcie z historią kulturową i konfesyjną Słowaków. Szczególną rolę w tym procesie odgrywała rewitalizacja tradycji bizantyjsko-słowiańskiej na Słowacji, dla której warunki stworzyła kolonizacja na prawie wołoskim, umotywowana ekonomicznie (Žeňuch, 2022, s. 14). Zabytki rękopiśmiennictwa cyrylicy powstawały głównie w środowisku historycznej eparchii mukaczewskiej, stanowiącej obszar, gdzie dochodzi do kontaktu tradycji i kultury bizantyjskiej z łacińską, co znajduje odzwierciedlenie szczególnie w religijnej codzienności (Zubko, 2021)³.

W słowackim środowisku państwo chrześcijańskie związane jest z okresem wielkomorawskim, z którym identyfikują się wszyscy Słowacy, niezależnie od tradycji wyznaniowej. W Wielkich Morawach widzą genezę własnej chrześcijańskiej, kulturowej i państwowej tożsamości. Ciągłość kulturowej świadomo-

³ Mamy tu na myśli np. wspólne celebrowanie niektórych świąt kościelnych wpisanych do kalendarza kościelnego zgodnie z tradycją tego czy innego środowiska wyznaniowego. Takim przykładem jest Dzień Wszystkich Świętych, który w Kościele łacińskim obchodzony jest 1 listopada. Kościół wschodni obchodzi je w pierwszą niedzielę po Zesłaniu Ducha Świętego, natomiast wspomnienie wszystkich wiernych zmarłych (potocznie zwane Dniem Zadusznym) jest obchodzone na Słowacji także przez katolików i wyznawców Kościoła bizantyjskiego, choć pamiętają o swoich zmarłych dokładnie w pięć sobót roku kościelnego (jest to sobota przed niedzielą Wielkiego Postu, w drugą, trzecią i czwartą sobotę Wielkiego Postu oraz w sobotę przed Uroczystością Zesłania Ducha Świętego).

ści Cyryla i Metodego jest obecna w słowackim środowisku narodowym przez cały narodowo-emancypacyjny rozwój Słowaków (Korec, 2015; Šmálik, 1997; Lacko, 2011; Bagin, 1993).

Wprawdzie również inne narody słowiańskie podają tradycję Cyryla i Metodego oraz starosłowiańską kulturę piśmienną jako źródło swojej identyfikacji językowej i kulturowej, jednak misja Cyryla i Metodego jest wyjątkowa dla słowackiej historii kultury dokładnie pod warunkiem powstania organizacji kościelnej w Nitrze. W każdym wczesnym systemie politycznym założenie organizacji kościelnej stanowiło integralną podstawę rozwoju narodowo-identyfikacyjnego danego społeczeństwa.

Cyrylometodiański wymiar chrześcijaństwa podkreślają wszystkie wspólnoty słowiańskie, choć swoją konfesyjną koncepcję narodowej i chrześcijańskiej tradycji postrzegają albo w odniesieniu do łacińskiej, albo do bizantyjskiej tradycji eklezjalnej. Obie koncepcje kulturowo-konfesyjne powstały w związku z tą samą europejską dychotomią okecydentalno-orientalną kultury chrześcijańskiej, która doskonale odzwierciedla się w dychotomii słowiańskiej tradycji eklezjalnej (Bärliava, 2021, s. 7–9). Niemniej argumentacja niektórych historyków często skupia się na podkreślaniu wyłączności jednej tradycji nad drugą. Pomimo to różnorodność eklezjalna słowiańskich Kościołów chrześcijańskich jest naturalna i tradycyjna także na Słowacji.

5. Grekokatolicy jako składowa słowackiej cyrylometodiańskiej tożsamości i kultury

Ważną kulturowo-identyfikacyjną cechą wspólnoty należącej do kręgu kultury i tradycji bizantyjsko-słowiańskiej pod Karpatami była i jest przynależność nosicieli tej tradycji do mukaczewskiego Kościoła obrządku bizantyjskiego jako Kościoła macierzystego, który łączy na płaszczyźnie duchowo-kulturowej obecnych grekokatolików w eparchiach Słowacji z grekokatolikami na Zakarpaciu na Ukrainie, Węgrzech i w Rumunii. Mukaczewska eparchia macierzysta (historyczna) znajdowała się na terytorium północno-wschodnich Węgier w komitatach Spisz, Szarysz, Už, Abov, Zemplin, Berež i Marmaros. Dawna i obecna struktura państwowo-polityczna przestrzega naturalny podział geograficzny, a jednocześnie w jej skład wchodziły różne wspólnoty językowe i narodowo-kulturowe. Z punktu widzenia prawa kościelnego wspomniane komitaty należały również do administracji biskupstwa jagierskiego obrządku łacińskiego, z której wierni Kościoła obrządku bizantyjsko-słowiańskiego zostali wykluczeni, natomiast historyczna eparchia mukaczewska w całym okresie swojego istnienia (tj. przed i po jej erygowaniu kanonicznym) jest symbolizowana przede wszystkim

kim przez swoją tożsamość kościelną i administracyjną. Eparchia Mukaczewa była rzeczywiście odrębną jednostką, o czym świadczy i co podkreśla w szczególności jej orientacja obrzędowa oparta na specyficznych fundamentach i potrzebach wiernych. Choć może się to wydawać jako mało istotne, tożsamość eklezjalną Kościoła obrządku bizantyjsko-słowiańskiego pod Karpatami reprezentuje przede wszystkim jej duchowość, a nie etniczność jej członków. Duchowość i religijność mają również szczególne znaczenie przy argumentacji o ciągłości bizantyjskiej tradycji kulturowej na Słowacji (Žeňuch, Vasil, 2003, s. 254). Kulturowo-konfesyjny składnik wschodniej tożsamości religijnej utrzymywał się w środowisku kultury słowackiej mimo innych rozbieżnych procesów etnoidentyfikacyjnych, zachodzących w mukaczewskim środowisku eklezjalnym i związanych z różnymi społeczno-politycznymi lub narodowo-świadomościowymi ruchami (starania o madziaryzację, rusyfikację, ukrainizację etnicznie słowackich grekokatolików). W końcu wszystkie procesy identyfikacji zróżnicowanych językowo-etnicznych wspólnot Kościoła bizantyjsko-słowiańskiego pod Karpatami przebiegały zgodnie z warunkami emancypacji tożsamości narodowych, w tym także słowackiej wspólnoty kościelnej. Dlatego kultura piśmiennictwa cyrylskiego stała się dziedzictwem wszystkich wspólnot językowych i narodowych, uczestniczących w jej kształtowaniu, w tym słowackiego elementu językowego i etnicznego. Na terenie byłego Kościoła w Mukaczewie żyły i nadal żyją wspólnoty Słowaków, Węgrów, Rusinów, Ukraińców, Polaków, Rumunów, Romów i innych, którzy identyfikują się ze swoimi sąsiadami poprzez konkretne cechy językowe, historyczne, kulturowe i społeczno-polityczne, a nie tylko poprzez przynależność religijną. Język jako narzędzie komunikacji jest więc stabilną i obowiązującą wartością etnoidentyfikacyjną.

Pomimo tego, że w językowo i etnicznie zróżnicowanym społeczeństwie pod Karpatami nie zachowały się starosłowiańskie czy cerkiewnosłowiańskie protografy najstarszych źródeł pisemnych, to jednak ich zapisy łączą miejscową kulturę duchową i religijną z najstarszym słowiańskim horyzontem chrześcijańskim i tradycją piśmiennictwa ukształtowaną w środowisku wielkomorawskim (Žeňuch, Belyakova, Naïdenova, Zubko, Marinčák, 2018, s. 17–18). Badania źródeł lokalnej tradycji duchowej, które powstały na przestrzeni tradycji bizantyjskiej pod Karpatami, ukazują istotny wkład cerkiewnosłowiańskiej, jak i łacińskiej tradycji literackiej w kształtowanie wartości i myśli kulturowej. Krytycznie ocenia go m.in. historyk Michal Bradač (1749–1815) z Mukaczewa. W swoim kompendium historycznym o historii Kościoła z 1790 r. postrzega bizantyjsko-słowiańską tradycję kościelną pod Karpatami w powiązaniu z zachodnim, łacińskim horyzontem kulturowym i Rzymem, rozpatrując obrządek grecki w tym podkarpackim środowisku, język liturgiczny i pismo cyryliczne

jako kontinuum od czasów misji Cyryla i Metodego. Ponieważ Michal Bradač również interpretuje chrystianizację Węgier jako panońskie kontinuum z akcentem na wielkomorawską tradycję kościelną, jego wyjaśnienie stanowi wkład we współczesną polemiczno-teologiczną debatę na temat samych początków chrześcijaństwa na Węgrzech. Przeciwstawiał się w ten sposób Gottfriedowi Schwartzowi (1707–1786), ewangelickiemu teologowi i historykowi, zajmującemu się historią Węgier, sympatyzującemu z poglądami oświeceniowymi, i jego koncepcji chrystianizacji Węgier przez Węgrów w czasie ich przybycia do Panonii. M. Bradač w ten sposób twardo bronił idei o kulturowej starożytności chrześcijaństwa wśród Słowian na Węgrzech, gdyż podkreślał ich związek z patriarchatem rzymskim. Początki tej kościelnej tradycji jedności z Rzymem widział w Królestwie Morawskim i przedstawiał ją zgodnie z ideami słowackich jezuitów XVIII w.

Należy też wspomnieć, że w mukaczewskim środowisku intelektualistów dobrze znane były prace Samuela Timona (1675–1736), jezuita i polihistora słowackiego pochodzenia, pedagoga i twórcy historiografii krytycznej, który pracował w Koszycach i Užhorodzie, zwłaszcza jego dzieło *Obraz dawnych Węgier* (1733), z którego Bradač przejmując koncepcję autochtoniczności Słowian na obszarze Środkowego Dunaju, a także ideę niezastąpionej roli Słowaków w kształtowaniu się królestwa Węgier. To właśnie pod wpływem dzieła Timona oraz danych zawartych w *Paterku Kijowsko-Peczerskim* i w *Powieści minionych lat* Nestora dostrzega się autentyczność Słowian i Słowaków na obszarze Środkowego Dunaju, a także ich istotną rolę w kształtowaniu się chrześcijańskiego królestwa Węgrów nad centralnym Dunajem na przestrzeni Kościoła obrządku bizantyjskiego pod Karpatami. Sama nazwa *Uhor* odnosi się do przynależności do państwa, a nie do tożsamości etnicznej. Według Bradača misja Cyryla i Metodego na Wielkich Morawach oznacza początek epoki chrześcijańskiej formacji mieszkańców pod Karpatami i w Panonii (Žeňuch, Zubko, 2021, s. 26–29).

Interpretacje o synergii łacińskiej i bizantyjskiej kultury duchowej Słowian od czasów Cyryla i Metodego nad Środkowym Dunajem w całym rozwoju słowackiego i słowiańskiego chrześcijaństwa potwierdzają inne, obecnie ogólnie znane badania różnych źródeł obu tradycji obrzędowych.

Zakończenie

To właśnie język słowiański, oprócz łaciny i greki, wniósł do Kościoła wymiar doświadczenia działania Ducha Świętego, w zakresie postrzegania życia chrześcijańskiego, którego podstawą jest potrzeba zrozumiałej powszechnie

komunikacji z Bogiem. Nie jest niczym wyjątkowym, że przez ten akt Słowianie, a z nimi Słowacy, łatwiej dostosowali się do mentalności kulturowej łacińsko- czy greckojęzycznych elit. Zbliżyli się do niej głównie i dzięki doskonałemu zrozumieniu (łacińskich i greckich) chrześcijańskich reguł prawnych w zrozumiałym języku (Belyakova, 2020, s. 37–45). W tradycji łacińskiej i greckiej szukali już dawni Słowacy nad środkowym Dunajem oparcia dla własnego rozwoju historycznego. Podstawy tej szukali również w czasach swojego bytowania w Królestwie Węgierskim oraz w kontekście różnorodnych ruchów gospodarczych (kolonizacja niemiecka i wołoska) i kościelno-kulturowych (Kościół katolicki, protestancki, grecko-słowiańska tradycja kościelna) oraz współczesnych przemian państwowo-politycznych.

W procesie identyfikacji kulturowej Słowaków uczestniczyła również kultura bizantyjska (grecka), która zaznaczyła się szczególnie na początku rozwoju dziedzictwa Cyryla i Metodego. Później jednak stała się ona również czynnikiem kulturowo-duchowym w kształtowaniu świadomości Słowaków w ramach ekonomicznie motywowanej kolonizacji wołoskiej, w której Słowacy również z dużym powodzeniem uczestniczyli. Słowacy nie wyrzekli się swojego starożytnego cyrylo-metodiańskiego pochodzenia chrześcijańskiego nawet w kontekście węgierskiego Kościoła rzymskiego, na przekór tradycji św. Stefana, o czym świadczą np. łacińskie mszały – czternastowieczny Mszał Bratysławski i Spiski oraz piętnastowieczny Antyfonarz Bratysławski, zachowujące łacińskie teksty liturgiczne ku czci świętych Cyryla i Metodego (Vragaš 2013, 58–61). Wpływ kultury bizantyjskiej na Słowian można z pewnością dostrzec także w kontekście ataku Awarów na Konstantynopol w 626 r., o czym pisze Martin Hurbanič (2016 i 2019). Atak ten jest również postrzegany jako początek tworzenia autonomicznych księstw słowiańskich nad środkowym Dunajem, do których należało Imperium Sama. Z perspektywy bizantyjskiej atak Awarów na stolicę imperium miał konsekwencje, które wpłynęły na kształtowanie mentalności bizantyjskiej tamtego czasu, a opis tego wydarzenia z pewnością znalazł swoje odzwierciedlenie w wielu legendach. Również w tekście Akatystu do Najświętszej Theotokos tworzy on silny komponent semantyczny, będący również typowym elementem bizantyjsko-słowiańskiej religijności duchowo-chrześcijańskiej. Świadczą o tym zwłaszcza nowe ustalenia M. Hurbanič (2019), które dają obraz genezy i powstawania tej maryjnej tradycji ochronnej także w kontekście słowiańskim. Pojawia się ona także stopniowo w rozwijającej się słowiańskiej tradycji kulturowej, charakterystycznej zarówno dla wielkomorawskiej, jak i węgierskiej religijności maryjnej. W tym kontekście także Miroslav Adam (Adam, 2006, s. 5) przedstawił kilka argumentów na temat roli wielkomorawskich Słowian w ewangelizacji obszaru węgierskiego. Dokumentują to także różne językowe adopcje w mowie węgierskiej (zob. np. w słowniku

I. Kniezsa 1955), które odnoszą się do życia religijnego i organizacji kościelnej: „...i tak jak wielcy zwiastuni św. Konstantyn-Cyryl i Metody głosili Ewangelię pod władzą i jurysdykcją rzymskiego papieża, tak samo rodzące się Węgry zbliżały się do zachodniego świata, choć zachowały pewną autonomię, i w ten sposób stały się pomostem między bizantyjskimi cesarzami Konstantynopola a niemieckimi cesarzami Świętego Cesarstwa Rzymskiego”⁴.

Bizantyńsko-słowiańska tradycja duchowa, literacka i liturgiczna pozostawała i nadal pozostaje w bliskim związku z zachodnią tradycją kulturową i konfesyjną. Związek ten wpływał również na klasztory wschodnie i ich bizantyjsko-słowiańską duchowość, przy czym ekskluzywność obrządku łacińskiego dopełniła podporządkowania tradycji greckiej na obszarze środkowego Dunaju i Węgier (Adam, 2006, s. 25–26). Świadczą o tym zwłaszcza pewne zabytki pisane cyrylicą zachowane w środowisku słowackim (Žeňuch, 2015), które stanowią świadectwo spotkania duchowości bizantyjsko-słowiańskiej i łacińskiej pod Karpatami.

Rozważając różnorodność słowackiej konfesyjności, nie można zatem pominać ciągłości chrześcijańskiej myśli językowej Słowaków, która do dziś wyraża niezmienność wyznania wiary, a tym samym ciągłość dziedzictwa duchowego tradycji i kultury cyrylo-metodiańskiej.

Bibliografia

- Adam Miroslav OP, 2006, *Interekleziálne vzťahy medzi kresťanmi latinského a byzantsko-slovanského obradu v bývalom Uhorsku počas vlády Arpádovcov (1000–1301)*, Teologický Časopis, t. 4, nr 2, s. 2–26.
- Bagin Anton, 1993, *Cyriľometodská tradícia u Slovákov*, Slovac Academic Press, Bratislava.
- Baník Anton Augustín, 2000, *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Matica slovenská, Martin.
- Bärlieva Slavija, 2021, *Kirilometodievski motivi v latinskata i grăckata knizhnina*, Bălgarska akademija na naukite. Kirilo-metodievski nauchen centăr, Sofija.
- Belyakova Jelena Vlad'imirovna, 2020, *O n'ekotorykh osobennost'iax rasprostran'en'ija kirill'icheskikh pamiatn'ikov cerkovnogo prava u slavian v rann'eje novoje vremia*, Slavica Slovaca, t. 55, nr 1, s. 37–45.
- Budniak Józef, 2014, *Bracia Soluńscy Cyryl i Metody w liturgii i modlitwie*, w: Józef Budniak, Andrzej Kasperek (red.), *Intelektualne i duchowe dziedzictwo Cyryla i Metodego. Historia i aktualność tradycji cyrylo-metodiańskiej*, Studio NOA, Katowice, s. 13–28.
- Doruľa Ján, 1977, *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, Veda, Bratislava.

⁴ Tłumaczenie własne: „...a tak ako veľkí vierozvestovia svätí Konštantín Cyryl a Metod ohlasovali evanjelium pod autoritou a jurisdikciou rímskeho pápeža, podobne aj rodiace sa Uhorsko sa primklo k západnému svetu, hoci si ponechalo istú autonómiu, a tak sa stalo mostom medzi byzantskými cisármi z Konštantínopolu a nemeckými cisármi Svätej Rímskej ríše“ (Adam, 2006, s. 8).

- Doruľa Ján, 2014, *Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrodenia*, w: Doruľa Ján (red.), *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodenia*, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava, s. 79–130.
- Doruľa Ján, 2015, *Slováci medzi starými susedmi. Môžu byť aj Slováci starí?*, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, Bratislava.
- Górka Leonard, 1991, *Trwale wartość tradycji cyrylo-metodiańskiej. W 1100-lecie śmierci św. Metodego*, w: Jan Sergiusz Gajek, Leonard Górka (red.), *Cyryl i Metody. Apostołowie i nauczyciele Słowian*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin, s. 185–194.
- Haraksim Ľudovít, 1957, *Z dejín Ukrajincov na východnom Slovensku*, Osveta, Martin.
- Hurbanič Martin, 2009, *História a mýtus: Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v legendach*, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava.
- Hurbanič Martin, 2019, *The Avar Siege of Constantinople in 626. History and Legend*, Palgrave Macmillan, Cham.
- Kačala Ján, Krajčovič Rudolf, 2011, *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*, Matica slovenská, Martin.
- Kačala Ján, 2002, *Slovenčina pri ml'níkoch slovenských dejín*, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava.
- Karabová Katarína, 2021, *Vernakulárny charakter lexikografických súčastí po latinsky písaných diel slovenskej proveniencie v 18. storočí*, *Slavica Slovaca*, t. 56, nr 2, s. 182–190; doi.org/10.31577/SlavSlov.2021.2.3.
- Kniezsa István, 1955, *A magyar nyelv szláv jövevényyszavai. I. kötet, 1.-2. rész*. Akadémiai kiadó, Budapest 1955.
- Korec kardinál, Ján Chryzostom, 2015, *Tisíc rokov Slovenska s cirkvou*, Lúč, Bratislava.
- Lacko Michal, 2011, *Svätí Cyril a Metod*, wyd.7, Dobrá kniha, Trnava.
- Lavrov N'ikolaj Andrejevich, 1930, *Trudy slav'ianskoj komisii*. Tom I. *Mat'erialy po istorii voznikoven'ija drevn'ejšej slav'ianskoj pis'mennosti*, Izdat'el'stvo akademii nauk, Leningrad.
- Pauliny Eugen, 1983, *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.
- Sedlák Imrich, 2012, *Východné Slovensko v letokruhoch národa*, Matica slovenská, Martin.
- Šašerina Svetlana, 2022, *The value system reflected in the homiletic tradition of the 17th and 18th centuries*, w: Peter Žeňuch, Svetlana Šašerina (red.), *Crisis as an Opportunity for the Revival of Values*, Ján Stanislav Institute of Slavistics of Slovak Academy of Sciences, Bratislava, s. 27–42; doi.org/10.31577/9788089489534-Saserina.
- Šmálik Štefan, 1997, *Boží ľud na cestách*, Lúč, Bratislava.
- Vragaš Štefan, 2013, *Cyrlometodskédedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov*, Lúč, Bratislava.
- Zubko Peter, 2021, *Pridu mnohí od východu i západu: Podkarpatský Východ v archívoch západnej cirkvi*, Popradská tlačiareň, vydavateľstvo s.r.o., Poprad.
- Zubko Peter, 2022, *Tangents of Latin-Byzantine coexistence to the south of the Carpathians as an opportunity for the revival of values*, w: Peter Žeňuch, Svetlana Šašerina (red.), *Crisis as an Opportunity for the Revival of Values*, Ján Stanislav Institute of Slavistics of Slovak Academy of Sciences, Bratislava, s. 62–90; doi.org/10.31577/9788089489534-Zubko.
- Žeňuch Peter, Vasil' Cyril, 2003, *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*, t. 1, Pontificio Istituto Orientale – Slavistický kabinet SAV – Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, Roma–Bratislava–Košice.
- Žeňuch Peter, 2015, *K dejinám cyrilскеj písomnej kultúry na Slovensku*. Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra.

- Žeňuch Peter, Belyakova Elena – Naïdenova Desislava – Zubko Peter – Marinčák Šimon, 2018, *Užhorodský rukopisný Pseudozonar. Pravidlá mníškeho a svetského života z prelomu 16.–17. storočia. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*, vol. V, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka – VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava–Moskwa–Sofija–Košice.
- Žeňuch Peter, Zubko Peter, 2021, *Michal Bradač – Rukoväť cirkevných dejín. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Vol. VIII*. VEDA, vydavateľstvo SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, Bratislava.
- Žeňuch Peter, Šašerina Svetlana, 2021, *Language as a Means of Communication with God*, Akropolis: Journal of Hellenic Studies, t. 4, s. 60–75; doi.org/10.35296/jhs.v5i1.73.
- Žeňuch Peter, 2022, *Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach*, Slovenský komitét slavistov, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava.

The Saints Brothers of Thessaloniki and their legacy in Slovak spiritual culture: tradition, adaptation, diversity

Summary: The article deals with the legacy of Saints Cyril and Methodius in the Slovak spiritual culture. The influence of the life achievements of the Brothers from Thessaloniki on the Slovak tradition and on cultural diversity and openness is demonstrated. The research assumed that the translation of the Holy Bible into the national language is considered the most important manifestation of the maturity and advancement of the national language. In this way, the oldest Slavic literary language – Old Slavonic – became a language that in the Western world of the time reached the level of the cultural language of Europe, next to Latin and Greek. The aim of the article is to formulate a contribution to research on the transformations and contexts of cultural identity in the enclave and diaspora, on the example of Slovaks and Ruthenians. The article uses the example of the Slovak linguistic and cultural environment to explain the cultural and linguistic issues of the relationship between community and linguistic identity in the national and wider Slavic context. The diversity of Slovak confessionalism includes the continuity of the Christian linguistic thought of the Slovaks, and thus the continuity of the spiritual heritage of the Cyril-Methodian tradition and culture. This is due to the fact that by introducing the Slavic language into the church practices, next to Latin and Greek, the Slavs and Slovaks more easily adapted to the cultural mentality of the Latin- or Greek-speaking elites. The culture of the Slavs was also influenced by the Byzantine culture. The Byzantine-Slavic spiritual, literary and liturgical tradition was and still is closely related to the Western cultural and confessional tradition.

Keywords: language, identity, communication, proto-slavic, old church slavic, Great Moravia.

